

استاد مصباح و اندیشه اجتماعی

سیدحسین شرف الدین^۱

استاد مصباح یزدی (ره)، به حق از معدود استوانه های سترگ حوزه معارف اسلامی در دوره معاصر است که برغم اقتضائات معمول رشته ها و گرایش های تخصصی خود (فلسفه، کلام، عرفان، فقه، تفسیر، اخلاق)، موضع غالب فردگرایی روان شناختی در مقابل موضع جمع گرایی جامعه شناختی (پذیرش ترکیب اعتباری جامعه و نفی اصالت فلسفی آن)، مشرب و مرام غالب فرهیختگان و فاضلان حوزوی؛ بیشترین اهتمام را به اندیشه ورزی، و بازخوانی اجتهادی اندیشه های اجتماعی اسلام متناسب با ضرورت ها و اقتضائات عصری، پاسخ دهی به سوالات و شبهات مطرح، و موضع گیری نظری و عملی قاطع در برخورد با جریانات فکری فرهنگی ناهمسو در کشور و در جهان اسلام داشته است. استاد اگرچه در اصل روی آوری به حوزه اجتماعیات به پیش گامان این سیره مرضیه همچون ابونصر فارابی، نصیرالدین طوسی، علامه طباطبایی، شهید مطهری و شهید صدر اقتدا کرده است؛ اما از حیث روزآمدی و عطف توجه به نیازهای زمانه، تنوع مباحث، تنوع رویکردها، دارا بودن موضع انتقادی، بعضا عرضه این اندیشه ها در تریبونهای مختلف و بازخوردگیری؛ ویژگی های منحصر بفردی دارد که در بخش ویژگی های اندیشه اجتماعی استاد بدانها اشاره خواهد شد.

مراد از اندیشه اجتماعی

مراد از اندیشه اجتماعی، آن بخش از اندیشه های تولیدی استاد ره است که به زمینه ها، مبانی و مفروضات شکل گیری، قوام و استمرار جامعه بشری، پدیده ها، رویدادها، فرایندها، روابط، مناسبات، کنش ها و مبادلات اجتماعی انسانها در بستر حیات جمعی و آثار و نتایج عینیت یافته این صیورورت اجتماعی تاریخی معطوف است. در این گزارش به دلیل پاره ای ملاحظات به اندیشه های مشخصا اقتصادی، سیاسی، حقوقی، اخلاقی و تاریخی استاد پرداخته نشده و از این رو، صرفا بر بخش محوری اندیشه اجتماعی وی که حال و هوای جامعه شناختی تری دارد، تمرکز شده است.

ویژگی های اندیشه اجتماعی استاد

---

^۱ - دانشیار و عضو هیات علمی موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره sharaf@qabas.net

اندیشه اجتماعی استاد مصباح، علاوه بر برخی ویژگی های مشترک با سایر اندیشه های اجتماعی طرح شده از سوی فیلسوفان و متالهان و بویژه اندیشمندان مسلمان، از برخی ویژگی های اختصاصی نیز برخوردار است. اهم ویژگی های این اندیشه عبارتند از:

صبغه غالب الهیاتی و نظری- فلسفی، بهره گیری از رویکردهای چندگانه توصیفی، تبیینی(بویژه در موضوعات روز)، تفسیری(دلیل گرایانه و معناکاوانه)، انتقادی(بویژه در تقابل با اندیشه ها و جریانات فکری ناهمسو)، اصلاحی، یوتوپینیستی(آرمانی)، توجیهی و مدافعانه؛ پذیرش دوگانگی فرد و جامعه(یا عاملیت و ساختار و البته اصالت دهی به فرد)، اعتقاد به هستمندی جامعه(به مثابه نوعی معقول ثانی فلسفی که برغم فقدان عینیت متحصل خارجی، منشاء انتزاع عینی دارد. منشاء انتزاع آن روابط و مناسبات جاری در میان انسانها در زندگی روزمره است.)، تقلیل جامعه به مناسبات، ارتباطات و کنش های متقابل انسانی و پیامدهای قهری ناشی از این تعاملات(از دید استاد، موضوع جامعه شناسی چیزی جز روابط و تعاملات انسانی و آثار و پیامدهای آن در گستره حیات اجتماعی نیست)، اعتقاد به قانونمندی پدیده های اجتماعی و تاریخی(حاکمیت قوانین تکوینی بر پدیده ها، رویدادها و تعاملات اجتماعی)، اعتقاد به پویا شدن مستمر جهان زندگی(به تبع گرایش فطری انسان به کمال خواهی و تعالی جویی نامتناهی)، تلقی جامعه به مثابه نظامی باز و دارای تعامل مستمر با محیط(اعم از محیط طبیعی و محیط های فرهنگی - اجتماعی)، بهره گیری از روش شناسی ترکیبی(تاریخی، مقایسه ای، نقلی، اجتهادی، عقلی - برهانی)، دارا بودن موضع هستی شناسانه توأم با موضع ارزشی - هنجاری در مواجهه با واقعیت های اجتماعی، عطف توجه قاطع به جنبه های عاملی و انسانی و نیم نگاهی نیز به جنبه های ساختاری، توجه توأمان به وضعیت های تعادلی و تضادی جامعه(هرچند با ترجیح جنبه های تعادلی و کارکردی)، دارا بودن موضع متعهدانه، خیرخواهانه و تعهدمندی اخلاقی به آرمانها و مصالح جمعی(در مقابل، ادعای واهی لزوم بی طرفی علمی)؛ تنوع موضوعی و محتوایی مباحث(طرح انبوه مباحث مرتبط با قلمروهای موضوعی و رشته گرایش های تخصصی متعدد علوم اجتماعی)، کلان نگری(به جای تاکید بر مسائل و موضوعات معین دارای قیودات زمانی و مکانی) در عین اهتمام به مسائل جامعه ملی، اصالت دادن به فرهنگ دینی و سنتی (به جای فرهنگ مدرن و پسمادرن)، اعتقاد به نقش کانونی دین/ اسلام در شکل دهی و هویت بخشی به نظام شخصیت، فرهنگ، ارکان جامعه اسلامی و راهبری آنها؛ دارا بودن ماهیت غیر انباشتی (اندیشه هایی فاقد ارتباط ارگانیک با پیشینه های مسانخ خود، و به بیان دیگر، اندیشه هایی خلاق و فاقد پیوستگی به یک سنت فکری پرسابقه در اندیشه اسلامی)، مستند گویی و مدلل گویی(ارجاع مستقیم به منابع دست اول اسلام یعنی آیات و روایات و استنباطات اجتهادی و برهانی).

در این نوشتار به دلیل ضیق مجال صرفا به ارائه فهرستی از عناوین اندیشه های اجتماعی این استاد فرزانه در میراث مکتوب وی بسنده می شود. بی شک، شرح و بسط این اندیشه ها و کشف ارتباطات درونی آنها فرصت و مجال واسعی می طلبد.

عناوین موضوعات طرح شده

الف) ابعاد هستی شناختی جامعه

- نسبت علوم اجتماعی و جامعه شناسی^۲
- واکاوی مفهوم جامعه^۳
- اهمیت زندگی اجتماعی (ارزش اجتماعی زیستن از دیدگاه اسلام)^۴
- نقد جامعه گرایی فلسفی (دیدگاه قائلین به اصالت فلسفی جامعه) از نظرگاه عقلی^۵
- نقد جامعه گرایی فلسفی از نظرگاه قرآنی^۶
- مدلل سازی موضع خودمبنی بر اصالت فرد و اعتباریت جامعه^۷
- نفی اصالت فلسفی جامعه در عین اثبات اصالت روان شناختی و اصالت حقوقی آن^۸
- گونه مختلف ترکیب جامعه^۹
- نگرش ارگانیکی به جامعه و تبیین آن^{۱۰}
- قانونمندی امور اجتماعی و تاریخی^{۱۱}
- عدم ملازمه میان قانونمندی جامعه و اصالت فلسفی آن^{۱۲}

---

^۲ - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۱۸-۲۳.

^۳ - مصباح یزدی، همان، ص ۲۳-۲۹.

^۴ - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۳۰-۳۸.

^۵ - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۸۴-۹۶.

^۶ - مصباح یزدی، همان، ص ۹۷-۱۲۴.

^۷ - مصباح یزدی، همان، ص ۸۴-۱۲۴.

^۸ - مصباح یزدی، همان، ص ۴۶-۵۱.

^۹ - مصباح یزدی، همان، ص ۳۹-۴۶.

^{۱۰} - مصباح یزدی، نظریه سیاسی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۲۷۵-۲۸۲.

^{۱۱} - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۱۴۵-۱۶۲؛ ۱۷۱-۱۷۶.

^{۱۲} - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۱۴۲-۱۴۵.

- اشتراک جوامع در قوانین جامعه شناختی^{۱۳}
- تکامل در جامعه و تاریخ^{۱۴}
- تاثیرات جامعه بر فرد^{۱۵}
- قوانین اجتماعی و تاریخی و آزادی انسان^{۱۶}
- نفی هر گونه جبر اجتماعی^{۱۷}
- تاثیرات فرد بر جامعه^{۱۸}
- تفاوت های فردی و بازتاب آن در زندگی اجتماعی^{۱۹}
- تغییرات و دگرگونی های اجتماعی (گونه ها، علل، آثار)^{۲۰}
- تعادل و توازن، تزلزل و بحران و انقلابات اجتماعی^{۲۱}
- ویژگی های جامعه آرمانی مطلوب از دیدگاه اسلام^{۲۲}
- معیارهای جامعه صالح و فاسد از دیدگاه اسلام^{۲۳}
- اوصاف رهبری شایسته برای اداره جامعه^{۲۴}
- سنت های الهی در تدبیر جوامع انسانی^{۲۵}

ب) ابعاد ساختاری جامعه

-
- ۱۳ - مصباح یزدی، همان، ص ۱۶۲-۱۷۱.
  - ۱۴ - مصباح یزدی، همان، ص ۱۸۱-۱۹۱.
  - ۱۵ - مصباح یزدی، همان، ص ۱۹۵-۲۵۶.
  - ۱۶ - مصباح یزدی، همان، ص ۱۷۶-۱۸۱.
  - ۱۷ - مصباح یزدی، انسان شناسی در قرآن، ۱۳۹۰، ص ۱۱۵-۱۱۶؛ معارف قرآن (۱-۳)، ۱۳۹۱، ص ۳۸۵-۳۸۶.
  - ۱۸ - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۲۵۹-۲۸۲.
  - ۱۹ - مصباح یزدی، همان، ص ۲۸۵-۳۴۰.
  - ۲۰ - مصباح یزدی، همان، ص ۳۵۹-۳۸۸.
  - ۲۱ - مصباح یزدی، همان، ص ۳۹۱-۴۲۸.
  - ۲۲ - مصباح یزدی، همان، ص ۴۵۳-۴۶۶.
  - ۲۳ - مصباح یزدی، اصلاحات، ریشه ها و تیشه ها، ۱۳۸۶، ص ۳۳-۵۷.
  - ۲۴ - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۴۳۱-۴۵۰.
  - ۲۵ - مصباح یزدی، همان، ص ۴۶۹-۵۰۳.

- نهادهای اجتماعی (ضرورت و اهمیت، جایگاه، نقش و کارکرد)^{۲۶}
- نهاد سیاست، جایگاه و ضرورت های کارکردی آن برای جامعه^{۲۷}
- نهاد خانواده و جایگاه و کارکرد اجتماعی آن^{۲۸}
- نهاد تعلیم و تربیت، به عنوان مهم ترین نهاد اجتماعی^{۲۹}
- نهاد اقتصاد^{۳۰}
- جایگاه و ضرورت قانون^{۳۱}
- جایگاه نظم در زندگی فردی و اجتماعی^{۳۲}
- حقوق اجتماعی از دیدگاه اسلام^{۳۳}
- حقوق و مصالح اجتماعی اعضا در نظام حقوقی اسلام^{۳۴}
- حق و تکلیف و منشا آن در نظام حقوقی اسلام^{۳۵}
- روابط متقابل مردم با حاکمیت^{۳۶}
- عدالت اجتماعی و جایگاه آن در دین^{۳۷}
- همبستگی اجتماعی (ولایت های مجاز و ممنوع در اسلام)^{۳۸}
- یکپارچگی مومنان در پرتو محبت الهی^{۳۹}

^{۲۶} - مصباح یزدی، همان، ص ۳۴۳-۳۵۵.

^{۲۷} - مصباح یزدی، اصلاحات، ریشه ها و تیشه ها، ۱۳۸۶، ص ۶۹-۷۳؛ حقوق و سیاست در قرآن، ۱۳۹۱، ص ۱۸۱-۲۲۱؛ ۲۸۲-۲۲۷.

^{۲۸} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۵۴-۹۰؛ اخلاق در قرآن، ج ۲، ۱۳۹۱، ص ۲۰۷-۲۲۳.

^{۲۹} - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ۱۳۹۰، ص ۳۵۵-۳۴۹.

^{۳۰} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۸۲-۳۲۰؛ انسان سازی در قرآن، ۱۳۹۰، ص ۳۹۷-۴۰۸.

^{۳۱} - مصباح یزدی، ره توشه، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۷۴-۱۷۵.

^{۳۲} - مصباح یزدی، پیام مولا از بستر شهادت، ۱۳۸۸، ص ۹۸-۱۲۲.

^{۳۳} - مصباح یزدی، حقوق و سیاست در قرآن، ۱۳۹۱، ص ۵۵-۱۷۸.

^{۳۴} - مصباح یزدی، نظریه حقوقی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۲۲-۲۴۰؛ اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۹۳-۲۳۵.

^{۳۵} - مصباح یزدی، نظریه حقوقی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۰۷-۱۱۰.

^{۳۶} - مصباح یزدی، کاوش ها و چالش ها، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۲-۱۵۲.

^{۳۷} - مصباح یزدی، انسان سازی در قرآن، ۱۳۹۰، ص ۳۴۱-۳۴۴؛ اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۲۱-۱۳۶.

^{۳۸} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۰۱-۱۱۷.

- انس و الفت اجتماعی^{۴۰}
- امنیت اجتماعی (مالی، جانی، حیثیتی)^{۴۱}
- نیازهای اجتماعی (وظایف حاکمیت در قبال آنها)^{۴۲}
- حق برخورداری افراد از آزادی (از جمله آزادی عقیده و بیان)^{۴۳}
- حدود آزادی در اسلام^{۴۴}

ج) فرهنگ عمومی

- تعریف فرهنگ^{۴۵}
- مولفه های اصلی فرهنگ اسلامی^{۴۶}
- جهان بینی و ایدئولوژی به عنوان هسته کانونی یک فرهنگ^{۴۷}
- نگرش اسلام به فرهنگ (سنت ها، باورها و ارزش ها)^{۴۸}
- نظام ارزشها [از جمله ارزشهای اجتماعی] و جایگاه آن در بینش و فرهنگ اسلامی^{۴۹}
- نسبیّت و اطلاق ارزش های اجتماعی^{۵۰}
- تفاوت های عمده فرهنگ اسلامی و فرهنگ غربی^{۵۱}

^{۳۹} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۱۸۲-۱۸۹.

^{۴۰} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۲۰۱-۲۰۷.

^{۴۱} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۲۴، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۸۸، ۲۲۵، ۲۴۶، ۲۵۳، ۳۸۳، ۳۸۹؛ حقوق و سیاست در قرآن، ۱۳۹۱، ص ۲۳، ۶۵، ۱۴۰، ۱۸۱-۱۸۲.

^{۴۲} - مصباح یزدی، اخلاق ج ۳، ۱۳۹۱، ص ۳۲۴؛ نظریه حقوقی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۲۲ و ۲۵۲.

^{۴۳} - مصباح یزدی، نظریه حقوقی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۲۷۰-۲۹۰؛ ص ۳۲۷-۳۵۱.

^{۴۴} - مصباح یزدی، نظریه سیاسی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۶۸-۱۰۰؛ ۲۰۲-۲۱۲؛ پرسش ها و پاسخ ها، ۱۳۹۱، ص ۲۱۳-۲۴۶.

^{۴۵} - مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۲۳-۲۵؛ پرسش ها و پاسخ ها، ۱۳۹۱، ص ۱۵۰-۱۵۱.

^{۴۶} - مصباح یزدی، پاسخ استاد به جوانان پرسشگر، ۱۳۹۱، ص ۳۴۶-۳۵۰.

^{۴۷} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ۱۳۹۱، ص ۹۲-۹۳؛ آموزش عقاید، ۱۳۸۴، ص ۹-۱۴، ۲۷-۲۸، ۳۳-۳۸؛ آموزش فلسفه، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۳۳-۱۳۹.

^{۴۸} - مصباح یزدی، نقش تقلید در زندگی اجتماعی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۵-۱۴۸.

^{۴۹} - مصباح یزدی، پیش نیازهای مدیریت اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹-۱۵۷؛ ۲۳۲-۲۶۷.

^{۵۰} - مصباح یزدی، نظریه سیاسی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۶۶-۲۷۲.

- مسئولیت ما در عرصه فرهنگ^{۵۲}
- وظیفه نخبه گان جامعه و عموم مردم در دفاع از فرهنگ اسلامی^{۵۳}
- وظیفه دولت اسلامی در دفاع از فرهنگ اسلامی^{۵۴}
- راههای انتقال فرهنگ به نسل های بعد(جامعه پذیری): آموزش و تعلیم(رسمی و غیر رسمی)، تبلیغ، دعوت، تذکار، وعظ و ارشاد، ایجاد حساسیت، پاسخ دهی به شبهات، نهادسازی(نهادهای تعلیمی و تربیتی)^{۵۵}
- دنیای مطلوب و مذموم در فرهنگ اسلامی^{۵۶}
- شیوه های صحیح تعامل با فرهنگ های بیگانه^{۵۷}

د) کنش های اجتماعی

- نقش عمل صالح (جوشیده از ایمان مذهبی) در تعالی فرد و جامعه^{۵۸}
- عمل صالح(کارمفید و ارزشمند و ملاک های آن) از نظر اسلام^{۵۹}
- روابط اجتماعی (اهمیت، سازوکارها، آثار و پیامدها و راههای تحکیم آن)^{۶۰}
- دعوت گفتاری و رفتاری دیگران به اسلام(از جمله اهداف ارتباطات اجتماعی)^{۶۱}

- ^{۵۱} - مصباح یزدی، چکیده ای از اندیشه های بنیادین اسلامی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۱-۱۱۸.
- ^{۵۲} - مصباح یزدی، کاوش ها و چالش ها، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۱-۴۴.
- ^{۵۳} - مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۱۷۱-۱۷۴.
- ^{۵۴} - مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۱۷۵-۱۷۶.
- ^{۵۵} - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۹۷، ۱۰۱-۱۰۳، ۱۴۵-۱۴۶، ۱۵۰.
- ^{۵۶} - مصباح یزدی، به سوی او، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴-۱۹۲.
- ^{۵۷} - مصباح یزدی، تهاجم، ۱۳۸۷، ص ۶۳-۶۷.
- ^{۵۸} - مصباح یزدی، به سوی او، ۱۳۹۰، ص ۱۹۳-۲۰۰.
- ^{۵۹} - مصباح یزدی، ره توشه، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۵۷-۳۷۶.
- ^{۶۰} - مصباح یزدی، پندهای الهی، ۱۳۹۱، ص ۷۳-۹۲؛ پندهای امام صادق(ع) به ره جوین صادق، ۱۳۹۱، ص ۲۲۵-۲۳۰؛ پیام مولا از بستر شهادت، ۱۳۸۸، ص ۱۲۵-۱۷۶؛ پندجاوید، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۱۶۸-۱۸۳.
- ^{۶۱} - مصباح یزدی، پندهای امام صادق(ع) به ره جوین صادق، ۱۳۹۱، ص ۶۱-۶۷.

ه) تربیت اجتماعی

- اسوه پذیری انسانی و لزوم الگوگیری از شایسته گان امت^{۶۲}
- شخصیت های الگویی و اسوه ها در اسلام^{۶۳}
- عبرت آموزی از احوال امت های پیشین (شناخت راههای موفقیت و شکست آنها)^{۶۴}
- عصبیت و تعصب ورزی ممدوح و مذموم در جامعه^{۶۵}
- لزوم قاطعیت در پیشبرد اهداف اجتماعی^{۶۶}
- احساس مسئولیت اجتماعی^{۶۷}
- ولایت متقابل مومنان نسبت به یکدیگر^{۶۸}
- تقلیدهای مجاز و ممنوع^{۶۹}
- مدارا و خشونت (مرزهای جاذبه و دافعه از نظر اسلام)^{۷۰}
- آزمون افراد جامعه توسط یکدیگر (از جمله سنت های الهی در جامعه)^{۷۱}

و) اخلاق و آداب اجتماعی

- آداب معاشرت اجتماعی در اسلام^{۷۲}

-
- ^{۶۲} - مصباح یزدی، جامی از زلال کوثر، ۱۳۸۹، ص ۶۷-۹۶.
- ^{۶۳} - مصباح یزدی، رستگاران، ۱۳۸۸، ص ۱۴۷-۲۳۸، ۲۶۱-۲۷۸، ۳۰۱-۳۵۶.
- ^{۶۴} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۱۷۱-۱۸۱، ۱۹۴-۲۰۰.
- ^{۶۵} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۱۵۰-۱۶۰.
- ^{۶۶} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰-۲۶۹.
- ^{۶۷} - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۱۸-۲۳، ۳۰-۴۰؛ طوفان فتنه و کشتی بصیرت، ۱۳۹۱، ص ۲۳۳؛ عبرت های خرداد، ۱۳۸۹، ص ۲۰۱.
- ^{۶۸} - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۴۴.
- ^{۶۹} - مصباح یزدی، نقش تقلید در زندگی انسانی، ۱۳۸۸، ص ۳۹-۷۴.
- ^{۷۰} - مصباح یزدی، کاوش ها و چالش ها، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۲۷-۱۷۴.
- ^{۷۱} - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۱۰۲-۱۰۶.
- ^{۷۲} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۴۳-۲۶۵؛ پرسش ها و پاسخ ها، ۱۳۹۱، ص ۲۲۶-۲۳۹.

- نحوه تعامل جامعه اسلامی و افراد آن با سایر جوامع و ملت‌ها (اخلاق بین‌المللی)^{۷۳}
- ارزشهای اخلاقی در مقام گفت و شنود^{۷۴}
- نحوه مواجهه با رفتارهای غیر اخلاقی دیگران^{۷۵}
- اعتدال و میانه روی^{۷۶}
- وفای به عهد و پیمان و امانت داری^{۷۷}
- رعایت انصاف، عدم تجاوز به حقوق دیگران، فروخوردن خشم، تواضع در مقابل تکبر، حلم و بردباری، رفق و مدارا، عدم نرمش در مقابل کفار و مشرکان^{۷۸}
- آداب دوستی و رفاقت (و ملاک‌های آن)^{۷۹}
- آفات اجتماعی زبان (دروغ، غیبت، تمسخر، تملق و...)^{۸۰}
- اخلاق جنسی^{۸۱}

ز) آسیب‌ها و بحرانهای اجتماعی

- گناهان (از جمله گناهان اجتماعی) و نقش آن در سقوط و تباهی انسان^{۸۲}
- اصلاح و افساد اجتماعی و موضع اسلام در این خصوص^{۸۳}

-
- ^{۷۳} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۴۰۵-۴۱۶.
- ^{۷۴} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۳۲۳-۳۶۵.
- ^{۷۵} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۳۷۱-۴۰۲.
- ^{۷۶} - مصباح یزدی، پند جاوید، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۳۱۸-۳۲۷؛ رستگاران، ۱۳۸۸، ص ۲۴۱-۲۵۶.
- ^{۷۷} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۶۷-۱۸۹؛ رستگاران، ۱۳۸۸، ص ۹۱-۱۰۸.
- ^{۷۸} - مصباح یزدی، زینهاراز تکبر، ۱۳۸۷، ص ۱۶۵-۱۷۰؛ ۷۸-۸۳، ۹۲-۱۰۰، ۱۳۱-۳۴۳؛ ره توشه، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۷۰-۲۸۷.
- ^{۷۹} - مصباح یزدی، پند جاوید، ج ۲، ص ۳۴-۴۹؛ ۱۸۷-۱۹۷؛ ۲۰۳-۲۳۱.
- ^{۸۰} - مصباح یزدی، ره توشه، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۹۱-۲۰۳.
- ^{۸۱} - مصباح یزدی، رستگاران، ۱۳۸۸، ص ۷۱-۸۸.
- ^{۸۲} - مصباح یزدی، به سوی او، ۱۳۹۰، ص ۲۵۵-۲۶۷.
- ^{۸۳} - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۱۵۱-۱۶۱؛ انسان‌سازی در قرآن، ۱۳۹۰، ص ۳۴۶-۳۵۳؛ اصلاحات، ریشه‌ها و تیشه‌ها، ۱۳۸۶، ص ۱۳-۳۰.

- زمینه های اجتماعی ظهور انحراف در جامعه^{۸۴}
- مصادیق و جلوه های انحرافی در جامعه^{۸۵}
- چگونگی شکل گیری فتنه های اجتماعی^{۸۶}
- فتنه انگیزی، عوامل پدیدآورنده و آثار آن^{۸۷}
- آفات روابط اجتماعی^{۸۸}
- راهبردها و رویکردهای فتنه گران^{۸۹}
- زمینه های فرهنگی - اجتماعی قیام عاشورا (فسادها و انحرافات)^{۹۰}
- زمینه های فرهنگی - اجتماعی بروز انقلاب اسلامی^{۹۱}
- تهاجم فرهنگی دشمن (تاریخچه، گونه ها، تکنیک ها و شکردها)^{۹۲}
- آسیب ها و تهدیدهای انقلاب اسلامی^{۹۳}
- اهداف، گونه ها، شگردها و پیامدهای دشمنی دشمنان در مواجهه با انقلاب اسلامی^{۹۴}

ح) راههای مقابله با آسیب ها و انحرافات اجتماعی

- راههای مقابله با عوامل و مظاهر فساد و انحراف اجتماعی^{۹۵}

- ^{۸۴} - مصباح یزدی، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، ۱۳۸۲، ص ۵۶-۶۱.
- ^{۸۵} - مصباح یزدی، بهترین ها و بدترین ها از دیدگاه نهج البلاغه، ۱۳۹۱، ص ۱۴۴-۱۸۴.
- ^{۸۶} - مصباح یزدی، طوفان فتنه و کشتی بصیرت، ۱۳۹۱، ص ۱۰۹-۱۳۴.
- ^{۸۷} - مصباح یزدی، طوفان فتنه و کشتی بصیرت، ۱۳۹۱، ص ۷۵-۱۰۵.
- ^{۸۸} - مصباح یزدی، پندجاوید، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۵۳-۷۰.
- ^{۸۹} - مصباح یزدی، طوفان فتنه و کشتی بصیرت، ۱۳۹۱، ص ۱۳۷-۱۹۲.
- ^{۹۰} - مصباح یزدی، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، ۱۳۸۲، ص ۵۳-۱۱۰.
- ^{۹۱} - مصباح یزدی، عبرتها خرداد، ۱۳۸۹، ص ۱۵-۶۶.
- ^{۹۲} - مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۳۹-۹۸؛ پیام مولا از بستر شهادت، ۱۳۸۸، ص ۲۵۲-۲۶۸.
- ^{۹۳} - مصباح یزدی، عبرتهای خرداد، ۱۳۸۹، ص ۱۴۶-۲۰۷.
- ^{۹۴} - مصباح یزدی، عبرت های خرداد، ۱۳۸۹، ص ۷۰-۱۴۳.
- ^{۹۵} - مصباح یزدی، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، ۱۳۸۲، ص ۱۱۶-۱۲۰؛ اصلاحات، ریشه ها و تیشه ها، ۱۳۸۶، ص ۶۵-۸۲.

- راههای مقابله با آسیب ها و تهدیدهای انقلاب اسلامی^{۹۶}
- راههای مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن و مظاهر آن^{۹۷}
- امر به معروف و نهی از منکر، ضرورت، احکام و آثار آن در جامعه^{۹۸}
- چالش ها و موانع اجرایی امر و نهی در جامعه^{۹۹}
- راهکارهای اجرایی شدن این دو فریضه در جامعه امروز^{۱۰۰}
- وظایف مومنان در برابر فتنه های اجتماعی (راههای مقابله و پیش گیری)^{۱۰۱}
- راهکارهای رفع فتنه ها از جامعه اسلامی^{۱۰۲}
- راهکارهای برخورد با محاربان و مفسدان فی الارض^{۱۰۳}
- راههای مصون ماندن از آفات معمول زندگی اجتماعی^{۱۰۴}
- جهاد فرهنگی و اهمیت و آثار آن^{۱۰۵}
- لزوم تقابل جبهه حق با جبهه کفر و نفاق^{۱۰۶}
- مراحل مبارزه با توطئه های رنگارنگ دشمنان^{۱۰۷}
- جهاد و قتال (جایگاه جنگ در نظام تشریحی اسلام و اهداف آن)^{۱۰۸}

-
- ۹۶ - مصباح یزدی، عبرتهای خرداد، ۱۳۸۹، ص ۱۴۶-۲۰۷.
  - ۹۷ - مصباح یزدی، تهاجم فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۱-۱۷۰.
  - ۹۸ - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۱۳-۱۳۵؛ آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، ۱۳۸۲، ص ۱۴۲-۱۹۸ و ۲۲۳-۲۳۶؛ پیام مولا از بستر شهادت، ۱۳۸۸، ص ۲۷۱-۳۰۴.
  - ۹۹ - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۱۶۷-۱۸۷.
  - ۱۰۰ - مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، ۱۳۹۱، ص ۱۲۵-۱۶۵.
  - ۱۰۱ - مصباح یزدی، طوفان فتنه و کشتی بصیرت، ۱۳۹۱، ص ۱۹۵-۲۴۰.
  - ۱۰۲ - مصباح یزدی، زینهار از تکبر، ۱۳۸۷، ص ۲۴۸-۲۵۷.
  - ۱۰۳ - مصباح یزدی، نظریه سیاسی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۵۱-۲۵۶.
  - ۱۰۴ - مصباح یزدی، پند جاوید، ج ۲، ص ۱۹۷-۲۰۰.
  - ۱۰۵ - مصباح یزدی، پند جاوید، ج ۱، ص ۱۰۹-۱۱۵؛ چکیده ای از اندیشه های بنیادین اسلامی، ۱۳۹۱، ص ۱۷۱-۱۷۴.
  - ۱۰۶ - مصباح یزدی، نقش تقلید در زندگی انسان، ۱۳۸۸، ص ۱۷۱-۱۹۱.
  - ۱۰۷ - مصباح یزدی، نظریه حقوقی اسلام، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۸۲-۲۹۴.
  - ۱۰۸ - مصباح یزدی، جنگ و جهاد در اسلام، ۱۳۸۳، ص ۴۳-۱۱۳، ۱۷۹.

- طرف های مختلف تخصصی و نحوه تعامل اسلام با آنها (مشرکان، کفارحربی، اهل کتاب، منافقان، اهل بغی (طاغیان و گردن کشان)^{۱۰۹}
- انواع جهاد: ابتدایی، دفاعی، مقابله به مثل، رهایی بخش^{۱۱۰}

منابع

- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش فلسفه، تهران، امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۳.
- -----، آموزش عقاید (دوره سه جلدی در یک مجلد)، تهران، امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ هفدهم، ۱۳۸۴.
- -----، به سوی او، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
- -----، اخلاق در قرآن، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ پنجم، جلد ۱-۳، ۱۳۹۱.
- -----، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ دهم، ۱۳۸۲.
- -----، انسان سازی در قرآن، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ سوم، ۱۳۹۰.
- -----، بزرگترین فریضه، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.
- -----، بهترین ها و بدترین ها از دیدگاه نهج البلاغه، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۹۱.
- -----، تهاجم فرهنگی، قم، انتشارات موسسه...، چاپ هشتم، ۱۳۸۷.
- -----، پرسش ها و پاسخ ها (۱-۵)، قم، انتشارات موسسه...، چاپ هشتم، ۱۳۹۱.
- -----، پندهای امام صادق (ع) به ره پویان صادق، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۹۱.
- -----، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، قم، انتشارات موسسه...، ۱۳۹۰.
- -----، جنگ و جهاد در قرآن، قم، انتشارات موسسه...، چاپ دوم، ۱۳۸۳.

^{۱۰۹} - مصباح یزدی، جنگ و جهاد در قرآن، ۱۳۸۳، (کل کتاب).

^{۱۱۰} - مصباح یزدی، جنگ و جهاد در قرآن، ۱۳۸۳، ص ۱۱۷-۱۴۸.

- -----، حقوق و سیاست در قرآن، قم، انتشارات موسسه...، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.
- -----، نظریه حقوقی اسلام، قم، انتشارات موسسه...، چاپ پنجم، جلد ۱ و ۲، ۱۳۹۱.
- -----، نظریه سیاسی اسلام، قم، انتشارات موسسه...، چاپ ششم، جلد ۱ و ۲، ۱۳۹۱.
- -----، نقش تقلید در زندگی انسان، قم، انتشارات موسسه...، چاپ پنجم، ۱۳۸۸.
- -----، گفتمان روشنگر در باره اندیشه های بنیادین، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ دوم، ۱۳۹۱.
- -----، معارف قرآن (۱-۳)، قم، انتشارات موسسه...، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.
- -----، کاوش ها و چالش ها، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، جلد ۱ و ۲، ۱۳۸۲.
- -----، عبرت های عاشورا، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۸۹.
- -----، طوفان فتنه و کشتی بصیرت، قم، انتشارات موسسه...، چاپ پنجم، ۱۳۹۱.
- -----، زینهار از تکبر، قم، انتشارات موسسه...، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
- -----، ره توشه، قم، انتشارات موسسه...، چاپ ششم، جلد ۱ و ۲، ۱۳۹۱.
- -----، رستگاران، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۸۸.
- -----، چکیده ای از اندیشه های بنیادین اسلامی، قم، انتشارات موسسه...، چاپ ششم، ۱۳۹۱.
- -----، پیش نیازهای مدیریت اسلامی، قم، انتشارات موسسه...، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- -----، اصلاحات، ریشه ها و تیشه ها، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
- -----، انسان شناسی در قرآن، قم، انتشارات موسسه...، چاپ سوم، ۱۳۹۰.
- -----، پیام مولا از بستر شهادت، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ چهارم، ۱۳۸۸.
- -----، پاسخ استاد به جوانان پرسشگر، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ هشتم، ۱۳۹۱.
- -----، پندهای الهی، قم، انتشارات موسسه...، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.
- -----، پندجاوید، قم، انتشارات موسسه...، چاپ چهارم، جلد ۱ و ۲، ۱۳۹۰.
- -----، جامی از زلال کوثر، قم، انتشارات موسسه ...، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۹.